

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Муртозоев Холмурод Ризоқулович дар мавзуи “Вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хуросонии адабиёти тоҷику форс” барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Забони тоҷикӣ)

Таҳлилу баррасии вижагиҳои забонии сабки адабӣ, муайян намудани услуби бадеӣ, ошкор сохтани алоқаи сабку услуб ва ба риштаи таҳқиқ кашидани вижагиҳои забони адабии тоҷикӣ, вижагиҳои овоӣ, луғавӣ, мавқеи вомвожаҳо ва баррасию муайян намудани категорияҳои луғавию семантикии онҳо дар осори намояндагони сабки хуросонии тоҷику форс яке аз вазифаҳои умдатарини илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, мавриди таҳқиқи лингвистӣ қарор додани осори адабии намояндагони адабиёти тоҷику форс масъалаи саривактӣ буда, барои ошкор кардани фасохату балоғат, салосат ва сарвати луғавии забони адабии форсу тоҷик заминаи бисёр муносибро ба миён меорад.

Диссертатсия аз муқаддима, се боб бо фарогирии фаслу зерфаслҳо, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат буда, аз 184 саҳифаи компютерӣ таркиб ёфтааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ аз он иборат аст, ки таҳқиқи вижагиҳои овоӣ ва луғавию маъноии осори сабки хуросонӣ имкон медиҳад, ки умумият ва тафовути шеваи нигориши сабки мазкур дар муқоиса бо сабкҳои минбаъдаи роиҷи адабиёти классикии тоҷик аз нигоҳи таҳлили лингвистӣ муайяну муқаррар карда шавад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот аз баррасӣ ва таҳлили забонии ашъори намояндагони сабки хуросонӣ иборат буда, нишон додани вижагҳои хоси табиати луғавию услубии забони шеъри тоҷикӣ дар дар марҳилаи аввали рушди забони адабӣ ва замони ташаккулёбии сабки хуросонӣ мебошад. Дар диссертатсия вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хуросонии адабиёти тоҷику

форс аз замони пайдоиши нахустин пораҳои шеъри тоҷикӣ ва ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ манбаи асосии таҳқиқ қарор дода шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ аз он иборат мебошад, ки бори нахуст дар забоншиносии тоҷик ба таври густурда ва мушаххас вижагиҳои забони ашъори шоирони давраи аввали сабки хуросонӣ мавриди баррасии илмӣ қарор мегирад. Дар диссертатсия аввалин сурудҳои мардумӣ, ки заминаи бунёди адабию забони сабки хуросонӣ мебошанд, аз қабилӣ суруди оташкадаки Каркуй, шеъри балхиён, суруди мардуми Бухоро ва аз он ҳам пештар, байте, ки ба Бахроми Гӯри Сосонӣ нисбат медиҳанд, аз ҷиҳати забонӣ баррасӣ шудаанд. Ғайр аз ин, ба таври алоҳида ва дақиқу илмӣ бунёди вожагонии осори адибони сабки хуросонӣ муайян шудааст.

Дар муқаддима доир ба мубрамият ва зарурати таҳқиқи масъалаи мазкур, дараҷаи азхудшудаи масъалаи илмӣ, ҳадафу объекти таҳқиқот, мавзӯ ва масъалаҳои диссертатсия, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, эътимоднокии натиҷаҳои он, заминаҳои методологӣ ва назариявии он, навгониҳои илмӣ, аҳаммияти назариявӣ амалии пажӯҳиш баён гардида, мақсад ва вазифаҳои асосии диссертатсия мушаххас шудаанд.

Боби якуми диссертатсия – «Сабки адабӣ ва хусусиятҳои истилоҳии он» унвон дошта, фарогири 4 фасл буда, дар он маънои луғавӣ ва истилоҳотии сабки адабӣ, робитаи сабкшиносӣ бо услубшиносӣ, хусусиятҳои муҳимми забони адабии порсии дарӣ дар замони рушди сабки хуросонӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Дар ин боб муаллифи диссертатсия доир ба сабки адабӣ ва вижагиҳои истилоҳотии он, маънои луғавӣ ва истилоҳотии сабки адабӣ, робитаи сабкшиносӣ бо услубшиносӣ, вижагиҳои муҳимми забони адабии порсии дарӣ дар замони рушди сабки хуросонӣ, заминаҳои бунёди адабию лингвистии сабки хуросонӣ маълумоти муътамади илмӣ додааст.

Фасли якуми боби мазкур “Маънои луғавӣ ва истилоҳии сабки адабӣ” ном дошта, муаллиф дар ин қисмати кори илмиаш доир ба маънои луғавии вожаи сабк, бо истифодаи сарчашмаҳои таърихию илмӣ маълумот дода, ҳамзамон мафҳуми “сабки адабӣ”-ро ҳамчун истилоҳ илмӣ баррасӣ намуда, калимаву ибораҳои *сабк*, *сабки адабӣ* ва *сабки хуросониро* бо фасоҳату балоғати махсус баён намудааст. Диссертант барои возеҳу равшан нишон додани матлаби хеш бо така ба истинодҳои боварибахш аз қорҳои олимони ватанию хориҷӣ, ки бевосита доир ба мавзуи баррасишаванда ақидаҳои ҷолиби диққат баён кардаанд, фикри худро тақвият мебахшад.

Дар фасли дуюми боби якуми диссертатсия, ки “Робитаи сабкшиносӣ бо услубшиносӣ” унвон дорад, диссертант дар сараввал вожаи сабк ва услубро аз нигоҳи маънои луғавӣ шарҳу тавзеҳ дода, фарқи маъноии ин ду вожа ё худ истилоҳро нишон додааст. Дар баробари ин истилоҳи сабкшиносӣ ва услубшиносӣ ҳам аз мадди назари муаллиф дур намонда, алоқаи ин ду ислоҳи илмиро бо далелҳои муътамаду боварибахш нишон додааст. Чунончи, “Услубшиносӣ ва сабкшиносӣ ва ҳам услубу сабк бо якдигар алоқаи зич доранд. Сабк, махсуси як давра аст, ки шоир ё нависандагони бисёр аз ҳар минтақа ва ҳар касбу пеша ба он марбутанд. Лекин, он чи тафовути осори онҳоро маълум ва ошкор карда, то ҳадде аз ҳамзамонон ва ҳамкасбон ҷудо мекунад, услуби эҷодии онҳо мебошад” (с. 20).

Фасли сеюми боби якуми диссертатсия “Муҳимтарин вижагиҳои забони адабии порсии дарӣ-тоҷикӣ дар замони рушди сабки хуросонӣ” унвон дошта, муҳаққиқ дар фасли мазкур бо овардани мисолҳои фаровон аз эҷодиёти адибон вижагиҳои забони адабии порсии дариро дар замони рушди сабки хуросонӣ хеле хуб ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Масалан, муаллифи диссертатсия чунин қайд мекунад: “Сайри мухтасари таърихии рушди забони форсии тоҷикӣ, нишон медиҳад, ки яке аз вижагиҳои забон дар замони сабки хуросонӣ мавқеъ пайдо кардани забони порсии дарӣ мебошад, яъне шакли адабӣ гирифтани забон ва

вижагиҳои барҷастаи он дар замони рушди сабки хуросонӣ сурат гирифтааст” (с. 24).

Дар баробари ин, мавқеи калимаҳои таърихан тоҷикиро дар рушду такомули минбаъдаи фонди асосии забони адабии тоҷикӣ махсус қайд мекунад. Инчунин, вожаҳои маҳаллии он замонро, ки бо шарофати саҳеҳу гӯшнавоз буданашон бо тӯфайли эҷодиёти шоирону нависандагони давраи рушди сабки хуросонӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шуда буданд, баён месозанд.

Фасли чоруми боби якуми диссертатсия “Заминаҳои бунёдии адабию лингвистии сабки хуросонӣ” номгузори шудааст. Дар ин фасл муаллифи диссертатсия як қатор сарчашмаҳои муътамади илмиро таҳлилу баррасӣ намуда, сабку услуби баёни маводи ин сарчашмаҳоро аз назари забоншиносӣ ба риштаи таҳқиқ қашида, заминаҳои нахустини адабию забонии сабки хуросониро муайян кардааст.

Боби дуюми диссертатсия – “Вижагиҳои савтӣ (фонетикӣ)-и ашъори намояндагони сабки хуросонӣ”, ном дошта, фарогири 2 фасл ва 5 зерфасл аст ва дар он ашъори намояндагони сабки хуросонӣ аз нигоҳи таҳлилу савтӣ (фонетикӣ) ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Диссертант дар ҷараёни таҳлилу баррасии ин боб кӯшиш ба харҷ додааст, ки калимаву ибораҳоро, ки дар замони инкишофёбии сабки хуросонӣ дар ашъори шоирон ва осори адибон ба таври густурда пайи истифода қарор доштанд, аз назари таркиби овозӣ мушаххас ва муайян созад.

Фасли якуми боби дуюм “Танаввуи фонемаҳо дар вожаҳо” ном дошта, зимни баррасии ин фасл муҳаққиқ калимаҳои зиёдеро аз осори хаттии сабки хуросонӣ, махсусан аз ашъори шоирони сабки мавриди назар мисол оварда, тафовути онҳоро аз лиҳози талаффуз баён намуда, фарқи талаффузи калимаҳои он давраро дар гуногунрангии фонемаҳои таркиби калимаҳо мебинад: “Талаффузи гуногуни калимаҳо, бинобар шаҳодати осори хаттӣ, ки аз осори сабки хуросонӣ, аз қабилӣ осори шуаро, китобҳои таърихӣ ва тарҷумаҳо то ба мо расидаанд, маълум

мешавад, ки онҳо тарзе навишта мешуданд, ки аз имлои имрӯза фарк мекунанд ва ин фарқият, дар фонемаҳои таркиби вожаҳо мебошад. Тафовути назаррас дар осори шифоҳӣ ва осори нахустин шоирони порсигӯӣ мавҷуд буда, дар асри Сомониён ҳам идома кардааст” (с. 41).

Фасли дуюми боби дуум “Фонемаҳо дар занҷири гуфтор” ном дошта, аз панҷ зерфал иборат мебошад. Дар ин фасли кор, дар зерфаслҳои якум, дуум, сеюм, чорум, ва панҷум диссертант дар бораи ҳодисаҳои монандшавӣ дар занҷири гуфтор, ҳодисаи савтии тахфиф дар осори намояндагони сабки хуросонӣ, ҳодисаи коҳиш дар шеърӣ шоирони сабки хуросонӣ, вижагиҳои савтӣ ва услубии ҳодисаи афзоиш, ҳодисаи савтии ҷойивазкунӣ дар асоси таҳлили маводи зиёде маълумот додааст.

Диссертант дар ин қисмати кор аз эҷодиёти шоироне, ки тибқи талаботи ҷоидаҳои сабки хуросонӣ ашъорашонро офаридаанд, мисолҳои фаровону пурмазмун оварда, ҳар як навъи ҳодисаи фонетикиро вобаста ба замони дахлдор дақиқу амиқ таҳлилу баррасӣ намудааст. Аз таҳлилҳои бисёр солим ва умедбахши диссертант ба хулсае омадан мумкин аст, ки муҳаққиқ моҳияту мазмуни ин қисмати корро хеле хуб аз худ карда, ба натиҷаҳои саҳеҳи илмӣ мушарраф шудааст.

Боби сеюми диссертатсия “Вижагиҳои луғавию маъноии ашъори намояндагони сабки хуросонӣ” унвон дошта, аз се фасл ва зерфаслҳои марбут ба фасли мавриди назар иборат мебошад. Ин қисмати кори диссертатсионӣ фарогири мавзӯҳои бунёди вожагони ашъори намояндагони сабки хуросонӣ, вожаҳои аслии тоҷикӣ, вожаҳои портӣ ва суғдӣ ашъори намояндагони сабки хуросонӣ, корбурди вожаҳои портӣ, корбурди вожаҳои суғдӣ, мавқеи вомвожаҳои арабӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, ва туркӣ дар ашъори намояндагони сабки хуросонӣ, мавқеи баъзе вомвожаҳои туркӣ дар ашъори шоирони сабки хуросонӣ, категорияҳои луғавӣ дар забони ашъори намояндагони сабки хуросонӣ, муродифоти луғавӣ ва услубӣ, мутақод ва ифодаҳои зидмаъноӣ, ҳамгунаҳо ва

вижагии маъноию услубии онҳо ва калимаҳои сермаъно, ифодаи маъноӣ ва услубии онҳо мебошад.

Дар ин қисмати кор диссертант сарчашмаи пайдоиши ашъори намояндагони сабки хуросониرو нишон дода, калимаҳои аслан тоҷикӣ ва инчунин вожаҳои портӣ ва суғдии намояндагони сабки хуросониру мушаххас намудааст. Дар баробари ин, қорбасти вожаҳои портӣ ва суғдиро ишора намуда, чойгоҳ ё худ мақоми вомвожаҳои арабӣ, юнонӣ, ҳиндӣ ва туркӣ дар ашъори намояндагони сабки хуросонӣ низ аз мадди назари диссертант дур намондааст. Албатта, ин ҷо сухан дар бораи муродифоти луғавӣ ва услубӣ, мутазод ва ифодаи зидмаъноӣ ва услубии онҳо мееравад. Бояд махсус қайд намуд, ки мавзӯҳои зикршуда аз ҷониби диссертант пурра, мазмунану мантиқан дуруст ва бо ҷаззобияти махсус таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Дар қисмати хулоса мазмуну муҳтавои диссертатсия ба тариқи фишурда дар 12 банди ҷудогона натиҷагирӣ шудааст.

Диссертатсияи мавриди назар дар баробари муваффақиятҳои арзишманд аз камбудихо ороӣ нест ва зикри чанде аз онҳоро ба хотири пешрафти корҳои минбаъдаи диссертант лозим мешуморем:

1. Одатан аз рӯйи қоида барои муайян кардани ягон давраи таърихӣ солшуморӣ бо рақамҳои римӣ ифода мегардад. Дар диссертатсия дар бисёр мавридҳо солшуморӣ бо ҳарфҳо навишта шудаанд.

2. Дар забони тоҷикӣ барои дар шакли ҷамъ ифода кардани номи ашё пасвандҳои маъмулу таърихӣ, аз қабилӣ –он (-гон, -ён, -вон) ва -ҳо истифода мешаванд. Аммо дар диссертатсия дар саҳифаи 41-ум бештар ҷамъбандии арабии калимаҳои шоирон – шуаро, дар саҳифаи 46-ум ба ҷои калимаи қоидаҳо – қоидот, дар саҳифаи 50 ба ҷои вожаи ҳодисаҳо – ҳодисот қорбаст шудааст.

3. Дар баъзе дастуру китобҳо калимаҳои зарурат, фарқ, фарқҳо дар шакли нодуруст – зарурият, фарқият ва фарқиятҳо қорбаст шудаанд. Дар

диссертатсия низ шаклҳои нодурусти ин калимаҳо (зарурият, фарқият ва фарқиятҳо) мавриди истифода қарор гирифтаанд.

4. Диссертатсияи мавриди назар босаводона навишта шуда, вале аз ғалатҳои имлоӣ, услубӣ китобатӣ ва техникӣ орий нест. Чунончи: а) ғалатҳои имлоӣ (с. 4, 15, 51, 62, 63, 71); б) ғалатҳои услубӣ (с. 13, 17, 20, 23, 67); в) ғалатҳои китобатӣ (с. 15, 19, 35); г) ғалатҳои техникӣ (с. 27, 29, 49, 52, 73).

5. Дар диссертатсия ва автореферат дар қисмати “Аҳаммияти амалии таҳқиқ” ба ҷойи мактабҳои таҳсилоти олии иборати таҳсилоти олии дарҷ шудааст, ки ислоҳ намудани он ба манфиати кор аст.

6. Мувофиқи талаботи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ (аз 30.06.2021, №268) исмҳои хоси Абуалӣ, Абуабдуллоҳ, Абушакур ва монанди инҳо бо ҳарфи “у” навишта мешаванд, аммо дар диссертатсия ва автореферат дар бисёр мавридҳо ин қоида риоя нашуда, ба ҷойи ҳарфи “у” ҳарфи “ӯ” зикр шудааст.

7. Дар автореферати диссертатсия дар қисмати “Предмети таҳқиқ” чунин нигошта шудааст: “Предмети таҳқиқро маводи манзуми сабки хуросонии адабиёти тоҷику форс, хосатан ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, ки дар ҳудуди беш аз 60 нафаранд, ташкил медиҳад” (с. 5). Ба андешаи мо, дар ҷумлаи фавқуззикр таркиби “дар ҳудуди” зиёдати буда, хусни ҷумларо коштааст.

Бояд махсус қайд намуд, ки камбудии ҷойдошта ба ҳеҷ вазҳ арзиши илмӣ диссертатсия ва таҳқиқоти анҷомдодаи диссертантро кам карда наметавонанд, зеро муаллифи он аз иҷрои мақсаду вазифаҳои дар кори таҳқиқотии худ гузошта сарбаландона баромадааст.

Диссертатсия аз нигоҳи сохтор, муҳтаво, забон ва равиши таҳқиқ мукамал мебошад. Сохтор ва муҳтавои автореферат бо диссертатсия мувофиқати комил дошта, он ва мақолаҳои банаширрасонидаи муаллиф мазмуну муҳтавои диссертатсияро пурра инъикос менамоянд.

Диссертатсияи Муртозоев Холмурод Ризокулович дар мавзуи “Вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хурсонии адабиёти тоҷику форс” ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиб додани дараҷаи илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Забони тоҷикӣ) мебошад.

Номзади илмҳои филология, дотсенти
кафедраи забони тоҷикии

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Амлоев Аминҷон
Ятимович

Нишонии муассиса:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30
Тел: +9929 (44) 620 42 12

Нишонии саҳифаи расмӣ:

amloev@mail.ru
Тел: (+992) 917 58 77 78
Имзои Амлоев А.Я.-ро
тасдиқ мекунам:
Сардори ШК

Раҳимов А. А.

“15” августи соли 2022